

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ,  
ІНЖЕНЕРІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЙ  
КАФЕДРА ЕКОЛОГІЇ**

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ  
Завідувач кафедри  
\_\_\_\_\_ Тамара ДУДАР  
«\_\_\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2024 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА  
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)**

**ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР»**

**Тема:** Порівняльний аналіз впровадження цілей сталого розвитку в Фінляндії та Україні

**Виконавець:** здобувач групи ЕК-401 ТАРАН Аліна Миколаївна

**Керівник:** к.б.н., доцент ПАДУН Алла Олексіївна

**Нормоконтролер:** \_\_\_\_\_

Андріан ЯВНЮК

**КИЇВ 2024**

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет екологічної безпеки, інженерії та технологій

Кафедра екології

Спеціальність, освітньо-професійна програма: спеціальність 101 «Екологія»,  
ОПП «Екологія та охорона навколишнього середовища»

(шифр, найменування)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

\_\_\_\_\_ Тамара ДУДАР

« \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2024 р.

**ЗАВДАННЯ**

**на виконання кваліфікаційної роботи**

**ТАРАН Аліни Миколаївни**

1. Тема кваліфікаційної роботи «Впровадження цілей сталого розвитку в Фінляндії та Україні»

затверджена наказом ректора від «3» квітня 2024 р. №504/ст

2. Термін виконання роботи: з 20.05.2024 р. по 11.06.2024 р.

3. Вихідні дані роботи: літературні джерела, матеріали отримані під час проходження екологічної практики, аналіз літературних даних та законодавчих документів.

4. Зміст пояснювальної записки:

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного) матеріалу: таблиці, рисунки, діаграми.

## 6. Календарний план-графік

№ з/п	Завдання	Термін виконання	Підпис керівника
1	Вибір та обґрунтування теми кваліфікаційної роботи	24.03.-31.03.2024	
2	Затвердження наказом теми кваліфікаційної роботи	3.04.2024	
3	Складання календарного плану підготовки та виконання кваліфікаційної роботи	3.04.-5.04.2024	
4	Опрацювання літературних джерел	6.04.-30.04.2024	
5	Систематизація та аналіз літературних даних	1.05.-19.05.2024	
6	Обробка та оформлення вихідних матеріал (зведення у таблиці, оформлення рисунків)	20.05. – 29.05.2024	
7	Оформлення кваліфікаційної роботи згідно вимог діючих стандартів	30.05. – 3.06.2024	
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи	3.06.2024	
9	Перевірка роботи на плагіат	4.06.2024	
10	Підготовка кваліфікаційної роботи, презентації та супроводжувальних документів до захисту	5.06. – 10.06.2024	
11	Захист кваліфікаційної роботи	11.06.2024	

7. Дата видачі завдання: «03» квітня 2024 р.

Керівник кваліфікаційної роботи:

\_\_\_\_\_

—  
(підпис керівника)

Алла ПАДУН

(П.І.Б.)

Завдання прийняв до виконання:

\_\_\_\_\_

—  
(підпис випускника)

Аліна ТАРАН

(П.І.Б.)

## РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Впровадження цілей сталого розвитку в Фінляндії та Україні»: 56с., 5 рис., 3 табл., 40 літературних джерел.

Об'єкт дослідження: сталий розвиток.

Предмет дослідження: впровадження цілей сталого розвитку в Фінляндії та Україні.

Мета роботи: проаналізувати впровадження цілей сталого розвитку на прикладі завдань сучасної освіти та циркулярної економіки в Фінляндії та Україні.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури та законодавчих документів, узагальнення науково-теоретичних і експериментальних даних.

В кваліфікаційній роботі визначено особливості впровадження цілей сталого розвитку в Фінляндії та Україні та проведено порівняльний аналіз їх впровадження в сфері сучасної освіти та галузі циркулярної економіки в Фінляндії та Україні.

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК, КОНЦЕПЦІЯ, СТРАТЕГІЯ, ЦІЛІ, ВПРОВАДЖЕННЯ, ОСВІТА, ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА, ФІНЛЯНДІЯ, УКРАЇНА**

## ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ, ТЕРМІНІВ

ООН - Організація об'єднаних націй;

ЦСР - цілі сталого розвитку;

FNCSD - Фінська національна комісія зі сталого розвитку;

ОСР - Освіта сталого розвитку;

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП .....</b>	<b>7</b>
<b>РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ФОРМУВАННЯ, ЦІЛІ, СТРАТЕГІЇ.....</b>	<b>9</b>
1.1. Складові та цілі сталого розвитку.....	9
1.2. Європейські стратегії сталого розвитку.....	13
1.3. Висновки до розділу.....	21
<b>РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ФІНЛЯНДІЇ .....</b>	<b>22</b>
2.1. Стратегії та показники сталого розвитку в Фінляндії.....	22
2.2. Освіта в Фінляндії при сталому розвитку.....	28
2.3. Дорожня карта циркулярної економіки сталого розвитку Фінляндії.....	30
2.4. Висновки до розділу.....	33
<b>РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ФІНЛЯНДІЇ ТА УКРАЇНІ.....</b>	<b>34</b>
3.1. Приоритети сталого розвитку у Фінляндії та виклики в Україні.....	34
3.2. Досягнення цілей сталого розвитку на прикладі професійної підготовки фахівців із циркулярної економіки.....	41
3.3. Порівняльна характеристика впровадження сталого розвитку в Фінляндії та Україні.....	47
3.4. Висновки до розділу.....	49
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>51</b>
<b>СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>52</b>

## ВСТУП

*Актуальність теми.* Стратегія та досягнення цілей сталого розвитку є практичним вектором для ефективної внутрішньої та зовнішньої політики у багатьох країнах світу. Але найбільшу підтримку і розуміння дана стратегія охоплює та об'єднує усі сфери діяльності в Європейському Союзі (ЄС). Цілі сталого розвитку (ЦСР) є універсальними, цілісними та унікальними щодо встановлення моральних норм соціальної інтеграції та права на гідне життя для всіх і обов'язку всіх країн щодо співпраці для досягнення глобальних екологічних цілей.

Так, Фінська Національна комісія зі сталого розвитку (FNCSO) заснована вже у 1993 році, стала однією з перших таких у світі. Сьогодні, Фінляндія, виконуючи нормативні документи ЄС, розглядає сталий розвиток як процес просвіти всього суспільства, підвищення відповідальності і відданості кожного створенню кращого життя у стійкому суспільстві. За індексом екологічної стійкості, Фінляндія є найбільш прогресивною у світі.

У 2019 році Президент України своїм указом підтримав досягнення Цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладених у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна». Кожна глобальна ціль розглянута з урахуванням специфіки національного розвитку України, за результатом чого сформована національна система, яка складається із 86-ти завдань національного розвитку, а індикатори для моніторингу та цільові орієнтири їх досягнення визначені до 2030 року. Основна увага у Фінляндії, у порівнянні з Україною, зосереджена на ініціативності суспільства та приватного сектора щодо стану довкілля, поступове подолання екологічних викликів та співробітництво з іншими країнами.

***Мета і завдання виконання кваліфікаційної роботи.***

***Мета роботи*** – проаналізувати впровадження цілей сталого розвитку на прикладі завдань сучасної освіти та циркулярної економіки в Фінляндії та Україні.

***Завдання роботи:***

1. Аналіз і сутність цілей та завдань сталого розвитку.
2. Порівняльний аналіз за показниками сучасної освіти.
3. Спільні тенденції щодо циркулярної економіки.

***Об’єкт дослідження*** – сталий розвиток.

***Предмет дослідження*** – впровадження цілей сталого розвитку в Фінляндії та Україні.

***Методи дослідження*** – аналіз наукової літератури та законодавчих документів, узагальнення науково-теоретичних і експериментальних даних.

***Особистий внесок випускника:*** Визначено пріоритети та виклики сталого розвитку в Фінляндії та Україні, проаналізовано впровадження циркулярної економіки і освіти в даній галузі.

***Апробація отриманих результатів.*** Результати кваліфікаційної роботи доповідалися на XVIII Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених і студентів «Екологічна безпека держави» (м. Київ, 18 квітня 2024 року).

***Публікації:***

Таран А.М. Порівняльний аналіз впровадження цілей сталого розвитку в Фінляндії та Україні: зб. тез доп. XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених і студентів «Екологічна безпека держави» (м. Київ, 18 квітня 2024 року) / Національний авіаційний університет. – Київ: НАУ, 2024. – с. 147.



## РОЗДІЛ 1

# КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ФОРМУВАННЯ, ЦІЛІ, СТРАТЕГІЇ

### 1.1. Складові та цілі сталого розвитку

Стратегією сталого розвитку прийнято вважати стратегію розвитку всього людства, цивілізації чи окремого суспільства (наприклад, країни чи регіону). Цю стратегію можна назвати найефективнішим способом розвитку сучасної цивілізації, орієнтований на максимальне задоволення природних потреб людини, щоб жити в гармонії з природою і не турбуватися через соціальні проблеми. Він передбачає стійке соціально-економічне зростання, яке не завдає шкоди навколишньому середовищу та збалансоване з соціальним розвитком.

Стратегію поділяють на три основні взаємозалежні складові(рис. 1.1):

- 1)Розвиток у сфері економіки (економічний аспект);
- 2)Охорона і збереження навколишнього середовища (екологічна складова);
- 3)Соціальний розвиток (соціальна складова).



Рис. 1.1. Складові сталого розвитку

Цей шлях соціального розвитку, очевидно, є дещо спрощеним, але існує інша концепція, яка полягає в досягненні економічного зростання та накопичення

багатства будь-якою ціною, включаючи вирішення таких проблем, як виснаження природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища та соціальні конфлікти.

За визначенням Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку, сталий розвиток – це соціальний розвиток, який відповідає потребам сьогодення, не ставлячи під загрозу можливості майбутніх поколінь. Це означає, що метою стратегії сталого розвитку є визначення шляху розвитку, який би мінімізував умови, які можуть загрожувати цьому розвитку в довгостроковій перспективі. Це серйозна проблема, яка вимагає глобальних рішень і колективної відповідальності. Поки економічні, екологічні та соціальні проблеми не будуть вирішені, значне економічне зростання можливе для задоволення всіх потреб у деяких регіонах, але не в усьому світі. Тільки систематично вирішуючи ці проблеми в глобальному масштабі, можна буде забезпечити довгостроковий успіх і сталий розвиток суспільства.

У червні 1992 року в Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку, в якій взяли участь лідери 179 країн світу. Генеральний секретар конференції Моріс Стронг вказав на нерівність розвитку в різних країнах світу. Він зазначив, що економічне зростання принесло надзвичайне процвітання та могутність меншості, але воно також створило дисбаланс і ризики, які загрожують багатим і бідним. Такий спосіб розвитку, виробництва та споживання не може бути стійким для багатих, і не може наслідуватися бідними. Це може призвести до цивілізаційної кризи.

Під час Конференції РІО-92 було прийнято п'ять документів:

— Декларація РІО-92 щодо навколишнього середовища і розвитку, яка містить 27 принципів, визначаючи права та обов'язки держав у забезпеченні розвитку та добробуту людей.

— Порядок денний на ХХІ століття.

— Заява про принципи управління, захисту та сталого розвитку всіх видів лісів, які є життєво важливими для економічного розвитку та збагачення різноманіття життя.

— Конвенція про біологічне різноманіття.

— Рамкова конвенція ООН про зміни клімату.

Документ «Порядок денний на ХХІ століття» має 1413 пунктів і 310 сторінок у вигляді малюнків і таблиць, де висвітлюється сучасний стан біосфери Землі,

історичні зміни та прогнозування природного середовища, соціальних сфер і технологій на найближчі століття.

У червні 2012 року в місті Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН зі сталого розвитку, де була прийнята Резолюція, що складається з 283 статей.

У документі підтверджено зобов'язання до сталого розвитку, виражена рішучість у прискореному вирішенні проблем злиднів і голоду серед населення, необхідність відмови від нерозумних моделей споживання та виробництва, а також акцентовано на необхідності збереження та відновлення екологічних систем як основи для економічного та соціального прогресу.

Підтверджено концепції, які містяться у Декларації "РІО-92" та інших важливих документах, таких як:

- Доповідь четвертої Всесвітньої конференції щодо стану жінок в Пекіні у 1995 році;
- Доповідь Міжнародної конференції з фінансування розвитку у Монтерреї у 2002 році;
- Доповідь Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 році;
- Доповідь Міжнародної наради для огляду здійснення Програми дій із забезпечення сталого розвитку малих острівних держав, що розвиваються, у Порт-Луї у 2005 році;
- Доповідь четвертої Конференції ООН щодо найменш розвинених країн у Стамбулі у 2011 році.

У документі визначено, що за останні 20 років досягнуті успіхи у розвитку не були однаковими у всіх сферах, зокрема в областях сталого розвитку та боротьби з бідністю. Є приклади прогресу в цих сферах на різних рівнях: від місцевого до національного і регіонального. Однак деякі проблеми стали більш гострими, перетворившись на фінансові, екологічні, продовольчі та енергетичні кризи. Кожен п'ятий житель планети живе в умовах бідності, а кожен сьомий стикається з недоїданням. Перспективи також не розповідають про оптимізм, оскільки до 2050 року чисельність населення перевищить 9 мільярдів, з яких дві третини проживатимуть у містах із проблемами, що властиві урбаністичному середовищу.

Зміна клімату визнана триваючою кризою, яка впливає на всіх нас і вимагає

негайних та ефективних дій.

Варто зазначити, в кожній країні є свої перешкоди на шляху досягнення цілей сталого розвитку. Особливо це стосується країн що розвиваються.

Зазначається, що план має методологічні недоліки, зокрема у визначенні валового внутрішнього продукту. Тому Статистична комісія ООН рекомендує розробити більш обґрунтовані показники для оцінки стратегічних рішень і зміцнити міжнародну співпрацю в дослідженнях сталого розвитку.

Розділ III резолюції вводить термін «зелена» економіка, який визначається як економічне зростання, спрямоване на покращення соціальної інтеграції, підвищення рівня життя та створення робочих місць із забезпеченням сталого функціонування екосистем Землі. У резолюції також зазначено, що стратегії "зеленої" економіки повинні:

- дотримуватися міжнародного права;
- захищати національний суверенітет кожної країни;
- сприяти економічному зростанню та підтримувати інноваційну діяльність, щоб приносити користь для всіх верств суспільства;
- уникати умов, що призводять до надмірної залежності в наданні розвиткової допомоги;
- допомагати зменшити технологічні розриви між країнами;
- сприяти соціальній інтеграції, включаючи надання мінімальних соціальних гарантій;
- використовувати ефективні моделі споживання і виробництва.

Досвід окремих урядів, особливо в розробці та застосуванні методик оцінки стратегій розвитку, має велике значення в цьому контексті.

У третьому році після конференції РІО-2012, на Генеральній Асамблеї ООН 25 вересня 2015 року у Нью-Йорку, була ухвалена Резолюція "Перетворення світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року".

У короткій Декларації на початку документа звертається увага на таке:

- на шляху сталого розвитку виникли значні виклики;
- раніше світові лідери ніколи не брали на себе такі зобов'язання, як це

- передбачено зараз у зв'язку з оголошенням 17 цілей сталого розвитку;
- проголошені Цілі набувають чинності з 1 січня 2016 року;
  - кожна країна має свої особливі виклики;
  - розвинуті країни відіграють ключову роль у перехідних процесах до ефективних моделей споживання та виробництва.

У таблиці 1.1 наведено глобальні цілі сталого розвитку, які є обов'язковими для всіх країн світу. Цей перелік необхідно враховувати при розробці будь-якого документа зі сталого розвитку. Завдання, пов'язані з досягненням цих цілей, носять рекомендаційний характер. Кожна країна розробила власний перелік національних заходів для досягнення кожної мети. Основною метою є встановлення взаємозв'язків між економічними, соціальними та екологічними процесами.

У документі вказується, що не всі завдання мають загально визнані базові показники, і рекомендує країнам розробити необхідні показники моніторингу. У звіті також зазначається, що кожна країна має різні методи, стратегії, моделі та інші інструменти, які можна використовувати для забезпечення сталого розвитку території. Загальна кількість індикаторів, запланованих для моніторингу та оцінки прогресу на шляху до ЦСР, становить 172.

## **1.2. Європейські стратегії сталого розвитку**

Стратегія сталого розвитку є фундаментальною стратегією ЄС і відображена в його основних документах. Наприклад, у статті 3 Маастрихтського договору (Договір про Європейський Союз, 1993 р.) зазначено: «ЄС створює внутрішній ринок, який сприятиме сталому розвитку Європи на основі балансу між економічним зростанням і стабільними цінами і соціально орієнтованої економіки, спрямована на досягнення повної зайнятості населення та соціального прогресу, а також на високий рівень охорони та поліпшення навколишнього середовища».

Стаття 21 цього договору також підкреслює важливість міжнародного співробітництва для досягнення цілей сталого розвитку: «Європейський Союз

## Перелік Цілей сталого розвитку

№ з/п	Зміст	Завдань(186)
1	Подолання бідності	7
2	Подолання голоду, забезпечення продовольчої безпеки та покращення харчування, заохочення раціонального ведення сільського господарства	8
3	Забезпечення здорового способу життя та добробуту людей будь-якого віку	13
4	Забезпечення здорового життя та добробуту людей будь-якого віку	10
5	Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат	9
6	Забезпечення наявності та сталого управління водними ресурсами та санітарією	8
7	Забезпечення доступу всіх людей до прийнятних за ціною надійних і сучасних джерел енергії	5
8	Сприяння безперервному, всеохопному і сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх	12
9	Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохопній і сталій індустріалізації та інноваціям	8
10	Скорочення нерівності всередині країн та між ними	10
11	Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й економічної стійкості міст і населених пунктів	10
12	Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництв	10
13	Вжиття невідкладних заходів боротьби зі зміною клімату та її наслідками	6
14	Збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку	10
15	Захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення та повернення назад процесу деградації земель і зупинення втрати біорізноманіття	12
16	Сприяння розбудови миролюбного і всеохопного суспільства задля сталого розвитку, забезпечення всім доступу до правосуддя і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях	12
17	Зміцнення засобів реалізації глобального партнерства в інтересах сталого розвитку та активізації його діяльності	19

визначає та впроваджує спільну політику та дії щодо активної міжнародної співпраці:

- 1) сприяє стійкому економічному, соціальному та екологічному розвитку в країнах, що розвиваються, з головною метою подолання бідності;
- 2) підтримує інтеграцію всіх країн у світову економіку, включаючи скасування обмежень на міжнародну торгівлю;
- 3) сприяє розробці міжнародних заходів для захисту та відновлення якості навколишнього середовища з метою забезпечення сталого розвитку;
- 4) розвиває міжнародну систему співпраці, засновану на багатосторонній кооперації та ефективному глобальному управлінні».

В останні роки ЄС інтегрував ЦСР у свою широку політику. Як зазначено в Комюніке Європейської Комісії (COM (2009) 400) «Про перегляд Стратегії сталого розвитку ЄС – 2009», ЄС стає лідером у боротьбі проти змін клімату, також у впровадженні низьковуглецевих викидів високотехнологічних і ресурсозберігаючих економік.

Комюніке, по суті, є відповіддю Європейської Комісії на світову фінансову кризу 2008 року, в якій наголошується на важливості підтримки та розвитку реального сектору економіки для зменшення негативних соціальних наслідків кризи та забезпечення сталого економічного та соціального розвитку. Таким чином, основні аргументи класичної стратегії сталого розвитку стали основою стратегії виходу з економічної кризи, запропонованої Європейською Комісією у 2008 році.

Наступним стратегічним документом ЄС у сфері сталого розвитку стала стратегія «Європа 2020», розроблена Європейською комісією та прийнята Європейською радою у 2010 році.

Стратегія визначає три взаємопов'язані пріоритети розвитку ЄС до 2020 року:

- розумний розвиток (smart growth): розвиток економіки, що базується на інноваціях та знаннях;
- сталий розвиток (sustainable growth): формування економіки, що ефективно використовує ресурси, зелена та конкурентоспроможна;
- Соціально-орієнтований розвиток (inclusive growth): розвиток економіки, який забезпечує високу зайнятість, соціальний захист та розвиток регіонів.

Для реалізації цих пріоритетів, стратегія "Європа 2020" встановлює п'ять основних

цілей, які Європейський Союз мав досягти до 2020 року:

- 75% населення віком від 20 до 64 років повинні мати роботу;
- 3% ВВП Європейського Союзу має бути інвестовано у науку;
- Ціль "клімат/енергія 20/20/20" передбачає, що до 2020 року ЄС повинен зменшити викиди CO<sub>2</sub> на 20% (у порівнянні з 1990 роком), отримувати 20% своєї енергії з відновлюваних джерел, та збільшити енергоефективність виробництва на 20% (у порівнянні з 2010 роком);
- Навчання у початковій школі мають отримувати не менше 90% дітей, а університетську освіту мають отримувати не менше 40% молоді;
- 20 мільйонів громадян ЄС повинні вийти з-під меж бідності.

Стратегія «Європа 2020» визначає чіткі пріоритети та кількісні цілі. Крім того, аналізуються цілі ЄС та поточний стан на момент прийняття документа. Наприклад, у 2010 році рівень зайнятості людей віком 20-64 роки в ЄС становив 69% (ціль — 75%). ЄС витрачає на науку менше 2% (1,83% у 2014 році) (ціль – досягти 3% до 2020 року, досягнувши рівня США та Японії). Стратегія спрямована на скорочення викидів парникових газів в ЄС на 20% нижче рівня 1990 року, щоб запобігти глобальному потеплінню, і, якщо можливо, на 30%.

Згідно з аналізом Євростату за 2020 рік, більшість цілей стратегії "Європа 2020" були досягнуті або наближені до досягнення. Наприклад, згідно з даними Європейської Екологічної агенції, 27 країн ЄС вже у 2019 році здійснили зниження викидів парникових газів на 24 % в порівнянні з 1990 роком, виконавши поставлену ціль з 20 % зменшення. У 2019 році частка енергії, отриманої з відновлюваних джерел, у країнах ЄС становила 18,9 %, що трохи не досягло цільового рівня у 20 %.

Окрім позитивного впливу на навколишнє середовище, ці цілі разом із стратегією енергозбереження сприятимуть позитивному розвитку ринку праці ЄС. Відповідно до стратегії, розвиток галузі відновлюваної енергетики створить понад 600 тис. робочих місць у ЄС до 2020 року. Крім того, впровадження енергозберігаючих технологій дозволить створити понад 1 млн робочих місць.

Що стосується освітнього рівня молоді, то стратегія спрямована на зменшення частки дітей, які кидають початкову та середню школу, з 15% до 10%.

Очікується, що частка молоді у вищих навчальних закладах ЄС зросте з 31% до 40%.

Що стосується проблеми бідності, то, згідно зі стратегією, у 2010 році 80 мільйонів



громадян із 500-мільйонного населення ЄС перебували під загрозою бідності. Таким чином, стратегія спрямована на скорочення кількості бідних людей в ЄС на 25%, або на 20 мільйонів людей, до 2020 року. Цікаво, що стратегія встановлює межу бідності для кожної країни ЄС на рівні 60% від середнього доходу її громадян. Це означає, що ми говоримо не про умовний дохід у 2 долари на людину в день за визначенням ООН, а про різницю в доходах між громадянами певної країни ЄС. Якщо взяти як приклад Німеччину, номінальний ВВП на душу населення перевищив 41 000 доларів США в 2015 році (зазвичай середній дохід країни близький до ВВП на душу населення), то люди з річним доходом менше 24 500 доларів вважаються «бідними». Для деяких інших країн це значення може здатися невеликим. При цьому зрозуміло, що в даному випадку йдеться не просто про задоволення мінімальних потреб людей, а про їх соціальний комфорт та інтеграцію в суспільство.

Наступними стратегічними документами Європейського Союзу, що стосуються розбудови стратегії сталого розвитку, стали комюніке Європейської комісії:

- «Інновації для сталого зростання: європейська біоекономіка», COM (2012) 60, Брюссель;
- «Закриття циклу – План дій ЄС із циклічної економіки», COM (2015) 614, Брюссель;
- Наступні кроки для сталого майбутнього в Європі: Європейські дії щодо стійкості, COM (2016) 739, Брюссель;
- «Стала біоекономіка в Європі: зміцнення зв'язків між економікою, суспільством і навколишнім середовищем», COM (2018) 673, Брюссель;
- Європейська зелена угода, COM (2019) 640, Брюссель.

У 2015 році Європейська комісія визначила пріоритетом перехід економіки ЄС до економіки замкнутого циклу, де природні ресурси та продукти, які вони виробляють, використовуються якомога довше та переробляються наприкінці терміну служби, не стаючи відходами. Європейська комісія зробила пріоритетом відхід від так званої лінійної економіки:

«take → make → dispose» / «взяв (ресурс) → зробив (товар) → викинув (відходи)».

Натомість пропонується концепція економіки замкнутого циклу за аналогією з природними екосистемами, де поняття відходів повністю відсутнє. У природних екосистемах «відходи», які виробляє одна група організмів, можуть служити їжею для інших організмів. Сталий кругообіг речовини та енергії в природних екосистемах Землі відбувався протягом мільярдів років і є гарним прикладом природної стабільності (або стійкості) системи.

Стратегії ефективного управління біологічними ресурсами або біоекономікою стали ще одним пріоритетом для Європейської Комісії в останні роки. Хоча сектори біоекономіки, такі як сільське господарство, лісове господарство, рибальство та харчова промисловість, становлять відносно невелику частку структури ВВП ЄС, вони є тими секторами економіки, що забезпечують природні потреби громадян. Належне управління цим надзвичайно важливо для сталого розвитку ЄС. Безсумнівно, що Європейська зелена угода (The European Green Deal) стала найамбітнішим пріоритетом у стратегії сталого розвитку ЄС за останні роки. Це передбачає не лише належний захист і підтримку навколишнього середовища, а й радикальну трансформацію економіки ЄС, спрямовану на перетворення Європи на перший кліматично нейтральний континент, де мінімізується негативний вплив людства на природне середовище. Зокрема, до 2050 року загальні викиди парникових газів у ЄС мають бути нульовими, а вся економічна система має бути максимально екологічною.

Аналітична доповідь Євростату про сталий розвиток в ЄС ретельно та систематично відстежує прогрес ЄС щодо сталого розвитку та інформує всіх громадян про нього. Віце-президент Європейської Комісії, відповідальний за сталий розвиток ЄС, слушно зазначив у вступі до аналітичної доповіді 2015 року: «Ви не можете керувати тим, що не можете виміряти». Таким чином, кількісна оцінка сталого розвитку в ЄС є не лише важливим фактором для самого ЄС, а й чудовим зразком для наслідування.

Експерти ЄС брали участь у розробці індикаторів соціально сталого розвитку з моменту народження стратегії на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Наразі ЄС аналізує свій прогрес у сталому

розвитку за 10 основними напрямками та 100 індикаторами. Експерти ЄС вважають, що кожен напрямок має головний індикатор, який найкраще відображає стан відповідних галузей. Нижче наведено відповідні напрямки та основні індикатори сталого розвитку ЄС (спочатку напрямки, потім пов'язані індикатори):

- Соціально-економічний розвиток / Реальний ВВП на душу населення;
- Стале споживання та виробництво / Ефективність використання ресурсів (оцінює витрати ресурсів на одиницю виробленої продукції);
- Соціальна захищеність / Кількість населення, яке перебуває під ризиком бідності;
- Демографічні зміни / Рівень зайнятості серед старшого покоління;
- Громадське здоров'я / Середня тривалість життя та тривалість життя в здоровому стані;
- Зміни клімату та енергія / Викиди парникових газів і споживання енергії;
- Сталий транспорт / Споживання енергії транспортом відносно ВВП;
- Природний капітал / Загальний індекс диких птахів;
- Глобальне партнерство / Офіційна допомога на розвиток бідних країн;
- Гарне управління / (головний індикатор не визначено).

У звіті Євростату за 2015 рік чітко представлена динаміка відповідних показників у короткостроковій (останні 5 років) та довгостроковій (останні 15 років) перспективі. Це робиться у вигляді метеорологічних символів - від «яскраве сонце», що представляє позитивну динаміку, до «грозових хмар», що представляє негативну динаміку. Наприклад, вважається, що соціально-економічний розвиток має позитивну динаміку як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Це тому, що, незважаючи на економічну кризу 2008 року, реальний ВВП на душу населення в ЄС зріс на 13% з 2000 року. Стан охорони здоров'я в ЄС також оцінюється позитивно, про що свідчить збільшення середньої очікуваної тривалості життя громадян ЄС між 2004 і 2013 роками: 1,8 року для жінок і 2,6 року для чоловіків. У 2013 році середня тривалість життя жінок в ЄС становила 83,3 року, а чоловіків – 77,8 років.

Згідно з аналізом Євростату, позитивну тенденцію відображають напрямки, такі як "демографічні зміни" і "зміни клімату та енергія". Зворотне, напрямок "природний капітал", що описує стан дикої природи, оцінено як загрозливі у ЄС. Негативні

тенденції, за висновками Євростату, також спостерігаються у довгостроковому контексті соціальної захищеності населення.

Звіт Євростату за 2020 рік, що оцінює прогрес Європейського Союзу у стратегії сталого розвитку, презентує найновіші досягнення та виклики, з якими зіштовхується Союз на цьому шляху. Нижче представлено декілька ілюстрацій з цього звіту (рисунки 1.2 – 1.4).

Таким чином, аналіз рушійної сили сталого розвитку ЄС за допомогою статистичних даних не лише виявляє успіх співпраці ЄС, але й виявляє існуючі проблеми. Аналіз допомагає керівним органам ЄС і громадянському суспільству визначити майбутні пріоритети. Ретельний кількісний аналіз процесів є важливою перевагою для країн ЄС у досягненні сталого розвитку.

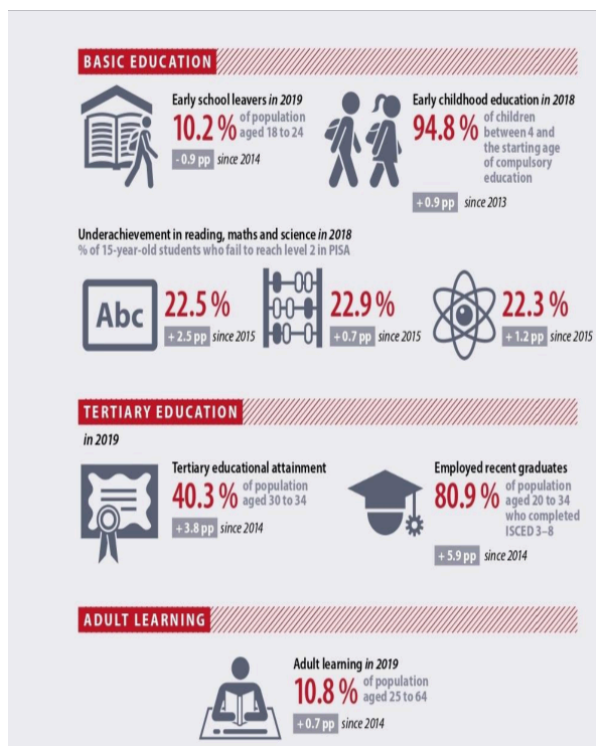


Рис. 1.2. прогрес Європейського Союзу у сфері освіти

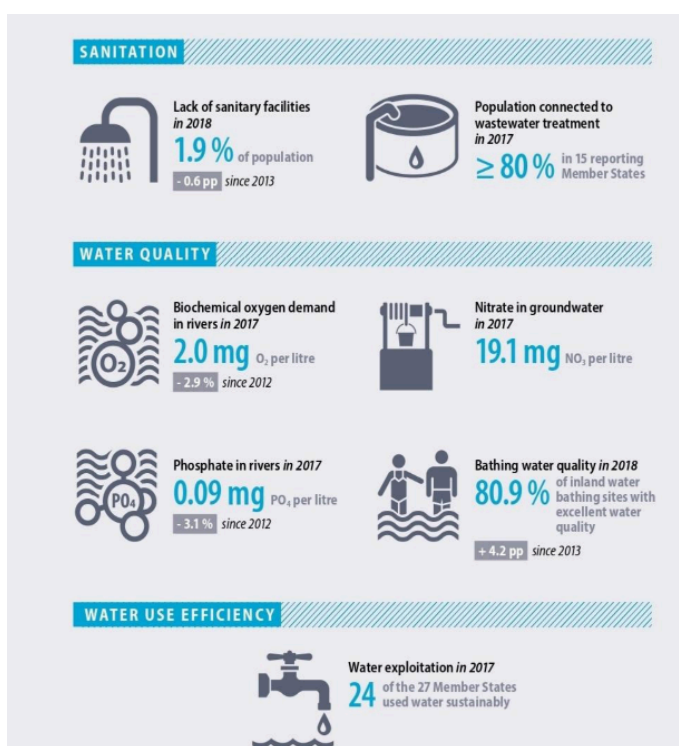


Рис. 1.3 прогрес Європейського Союзу у санітарії та якості водних ресурсів

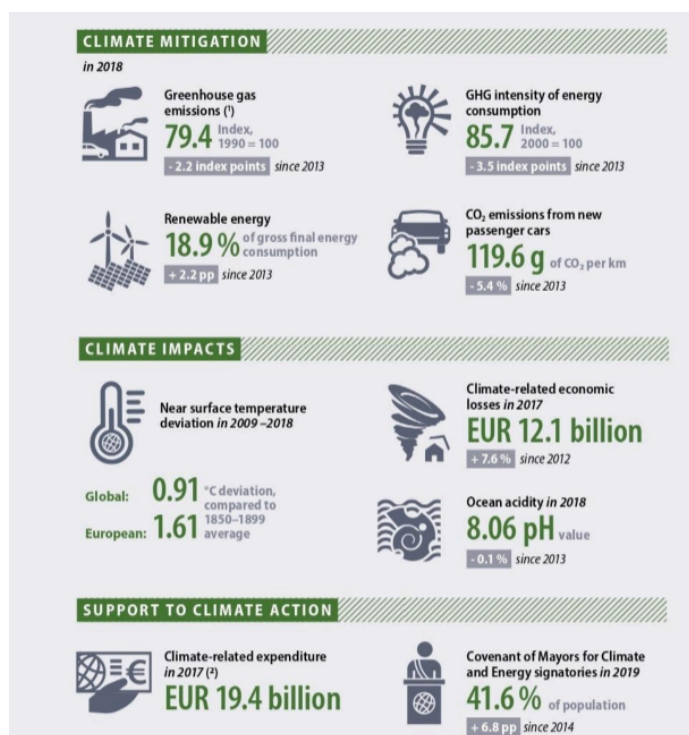


Рис. 1.4 прогрес Європейського Союзу у протидії змінам клімату

### 1.3. Висновки до розділу

Формування концепції сталого розвитку є важливим кроком у вирішенні сучасних проблем економічної, соціальної та екологічної стійкості. Основними цілями цієї концепції є забезпечення економічного процвітання, соціальної справедливості та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Успішна реалізація концепції сталого розвитку потребує розробки та впровадження стратегій, спрямованих на зменшення негативного впливу на навколишнє середовище, покращення якості життя людей та сприяння соціальній інтеграції.

Ключем до цього процесу є ефективне управління ресурсами, раціональне споживання та створення сприятливих умов для сталого економічного зростання.

Загалом, концепція сталого розвитку є важливим інструментом для побудови збалансованого, життєздатного та екологічно сталого суспільства, яке має сприяти добробуту нинішнього та майбутніх поколінь.

## РОЗДІЛ 2

### ОСОБЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ФІНЛЯНДІЇ

#### 2.1. Стратегії та показники сталого розвитку Фінляндії

Протягом останніх двох десятиліть у Фінляндії було розроблено та опубліковано кілька планів дій і стратегій щодо сталого розвитку (табл. 1.2). Національна комісія з навколишнього середовища та розвитку діяла у Фінляндії з 1987 по 1990 роки, наслідуючи приклад Комісії Брундтланд. У 1990 році парламент Фінляндії (Державна рада) представив звіт під назвою «Сталий розвиток і Фінляндія».

У відповідь на саміт у Ріо в 1992 році, урядовим указом у 1993 році була заснована Фінська національна комісія зі сталого розвитку (FNCSO). У 1995 році FNCSO підготувала власний фінський порядок денний 21, під назвою «Дії Фінляндії для сталого розвитку».

Фінляндія стала однією з перших країн, яка досягла мети розробки національної стратегії сталого розвитку до 2002 року, поставленої Генеральною Асамблеєю ООН у 1997 році. У червні 1998 року було офіційно затверджено перший урядовий план сталого розвитку. Стратегія була прийнята як принципове рішення Державної ради, що відображає комплексне та всебічне розуміння сталого розвитку.

Процес зовнішньої багатосторонньої оцінки урядової програми сталого розвитку проводився у 2002-2003 роках. Доповідь "Оцінка сталого розвитку у Фінляндії" була опублікована у 2003 році фінською мовою, а її резюме - англійською мовою. На прохання FNCSO різні державні та приватні організації добровільно підготували власні програми сталого розвитку наприкінці 1990-х років, які також були включені в оцінку.

**Віхи в історії національних індикаторів сталого розвитку у Фінляндії (змінено та оновлено з Rosenström, 2009).**

Продукт	Представлені проблеми
Тенденції у фінському навколишньому середовищі.	Зміна клімату; Руйнування озонового шару; евтрофікація; підкислення; Токсичне забруднення; якість міського середовища; біорізноманіття; відходи; Водні ресурси; Рибні ресурси; лісовий сектор
Результати тестування CSD показники 1997	Порядок денний 21 розділ
Національна стратегія сталого розвитку	Роль Фінляндії в міжнародному співробітництві; Споживання, виробництво та продукти; Енергетичний сектор; Регіональна структура, громади і транспорт; Село та використання відновлюваних ресурсів; Дослідження та освіта
Ознаки стійкості 2000	Зміна клімату; Руйнування озонового шару; підкислення; евтрофікація; біорізноманіття; Токсичне забруднення; Економічний розвиток; інструменти екологічної політики; Природні ресурси; Структура громади та транспорт; Виробництво і споживання; демографічний розвиток; Спосіб життя і хвороби; Робоча сила; Соціальні проблеми та питання рівності; Освіта; дослідження і участь; Доступ до інформації; Культурну спадщину; Етнічні меншини; Розвиток співробітництва
Реструктуризована стійкі показники розвитку 2004 рік	Адаптація до майбутнього; Рівність розподілу; Екоефективність і структура громади; тиск навколишнього середовища; Здоров'я людини і благополуччя; Рівність між поколіннями; Збереження природних ресурсів; Глобальна відповідальність
Брошури-індикатори 2004	Листівки, видані в 2004-2009 рр.: Фінляндія та довгострокові кліматичні цілі; Фінляндія в русі; Корпоративна відповідальність; Екологічна податкова реформа; Зменшення евтрофікації Балтійського моря; Сталий добробут біологічно різноманітних лісів; тенденції біологічного різноманіття у Фінляндії; Сталий регіональний розвиток; Освіта; Політика розвитку, спрямована на кращий світ; Оцінка СР; СР і фінський клімат і енергетична політика; Цілі СР у національній стратегії використання природних ресурсів; Ефективність охорони та раціонального використання Балтійського моря; Стала економіка; Загальна оцінка СР.
Національна стратегія для сталого розвитку	Сильні сторони та проблеми сталого розвитку у Фінляндії; Збалансованість використання та охорони природних ресурсів; Стійкі громади в стабільній регіональній структурі; здоров'я і благополуччя громадян; Економіка як засіб забезпечення сталого розвитку; Фінляндія як глобальний носій відповідальності, що підтримує сталий розвиток.
Стратегія зовнішньої оцінки	Шість ключових питань для оцінювання, зосереджених на 1.) досягненні цілей в цілому та за тематичною областю та 2.) Подальші дії та оцінка досягнення цілей
Оновлення стратегії	Заплановано в 2010 році, пілотне дослідження та підготовка на 2011 рік.

Національна стратегія сталого розвитку була переглянута у 2005-2006 роках у процесі, що використовував наявні індикатори сталого розвитку для визначення ключових проблем та викликів. З метою забезпечення широкого охоплення та всебічного підходу, у 2005 році була створена група "Стратегія сталого розвитку", пов'язана з FNCSD. Її членами були представники національної, регіональної та місцевої адміністрації, бізнесу та підприємництва, профспілок, екологічних, молодіжних та неурядових організацій. Фінська національна мережа індикаторів взяла участь у стратегічній роботі шляхом визначення викликів розвитку на ранній стадії робіт і шляхом створення наступних індикаторів для моніторингу виконання цілі стратегії.

Нова національна стратегія сталого розвитку під назвою «На шляху до сталого вибору. Стабільна Фінляндія на національному та глобальному рівнях» була прийнята в червні 2006 року FNCSD. У грудні 2006 року стратегія була офіційно затверджена Державною радою. Стратегія спрямована на поєднання сталого використання, управління та захисту природного капіталу з добробутом громадян, а також на забезпечення цілісності суспільства. Її бачення полягає у забезпеченні добробуту в межах екологічної здатності як на національному, так і на глобальному рівнях.

Метою стратегії є створення стійкого благополуччя в безпечному суспільстві, яке сприяє активній участі громадян і в якому всі люди беруть на себе відповідальність за довкілля. Стратегія спрямована на скерування як короткострокових, так і довгострокових дій, з плановим терміном виконання цілей до 2030 року. Основні напрямки стратегії покликані створити основу для розробки інших урядових та політичних програм. Під час процесу оновлення було домовлено, що національну стратегію переглядатимуть кожні два роки, а оцінювання буде синхронізовано з процесом оцінки SDS ЄС. Також було вирішено, що FNCSD звітуватиме перед Урядом за результатами оцінювання. Перший звіт Фінляндії про прогрес у впровадженні SDS ЄС було представлено Європейській Комісії у червні 2007 року. На основі цього звіту, є більш розширений звіт про національне впровадження SDS



було складено та опубліковано у грудні 2007 року.

Окрім згаданих вище оцінок, було проведено кілька інших досліджень, пов'язаних з національною стратегією сталого розвитку та відповідними індикаторами. До них належать дослідження стратегій сталого розвитку та інноваційної політики, дослідження ролі зацікавлених сторін у формуванні політики сталого розвитку, звіт про методи оцінки стійкості та оцінка сталого розвитку у Фінляндії. Влітку 2008 року було проведено окреме дослідження щодо узгодженості політики між ключовими політичними стратегіями різних міністерств та національною стратегією сталого розвитку. Кілька інших подібних досліджень було представлено та обговорено Розенстремом (2009).

Крім оцінок на основі показників, у рамках окремого дослідницького проєкту було розроблено підхід, що використовує розрахунки матеріальних потоків. Ідея цього підходу полягає у створенні систематичної моделі, яка дозволить оцінити вплив стратегії на національному, регіональному та місцевому рівнях. Модель базується на розрахунках матеріальних потоків економіки, що також дозволить порівняти вплив різних програм. Індикатори можуть використовуватися як інструменти для передачі результатів цих оцінок. У 2009 році був запущений окремий портал індикаторів офісом прем'єр-міністра. Цей портал містить близько ста показників і постійно оновлюється (див. <http://www.findicator.fi>). Портал спрямований на опис соціального розвитку суспільства, але включає різні показники з усіх ключових аспектів сталого розвитку.

Стратегії сталого розвитку Фінляндії були в основному спрямовані на поєднання з індикаторами сталого розвитку. Історія національних індикаторів сталого розвитку у Фінляндії охоплює більше десяти років. Перший набір стійких індикаторів розвитку був опублікований в 2000 році під назвою "Ознаки стійкості". Цей звіт містив інформацію про показники, які були доступні в друкованому вигляді та в Інтернеті і були представлені англійською, шведською та фінською мовами. Попередньо цьому відбувається тривала підготовча робота залученими експертами з різних сфер та учасниками державних служб, а також представниками міністерств та науково-дослідних установ. Важливу роль у цьому процесі відіграв Фінський

національний комітет зі сталого розвитку (FNCSO).

Перед публікацією національного набору індикаторів сталого розвитку, були опубліковані індикатори, які були зібрані для оцінки екологічної ефективності Фінляндії. Також проводилося тестування набору індикаторів сталого розвитку, запропонованих Організацією Об'єднаних Націй (UNCSD). Результати тестування показали, що багато індикаторів, запропонованих ООН, не були повністю застосовні до Фінляндії через відмінності контексту.

У 1998 році було офіційно затверджено національну стратегію сталого розвитку, яка визначила мандат для роботи з індикаторами сталого розвитку (SD) (МОН, 1998). Після цього було проведено аналіз індикаторів, що розглядалося як важливий інструмент для вимірювання впливу стратегії. Для керівництва вибором індикаторів була створена спеціальна робоча група, до складу якої увійшли представники майже двадцяти міністерств і науково-дослідних установ. Ця група також створила консультативну раду, яка допомагала у роботі з індикаторами.

Однак, замість обмеження рамами стратегії, виникала необхідність більш цілісного підходу та структури, яка охоплювала б всі аспекти сталого розвитку у Фінляндії. Розглядалися два основні варіанти структури: секторно-орієнтована та проблемно-орієнтована. Обраною стала проблемно-орієнтована основа, яка включала постійні довгострокові проблеми, що є актуальними для фінського контексту. Було визначено двадцять ключових питань, що відображали тривалу стійкість розвитку (економічну, соціокультурну та екологічну). Це призвело до створення 83 показників, які відображали спільний погляд авторитетних фахівців.

Початково планувалося, що національні показники будуть оновлюватись щодва роки. У 2002 році вони були оновлені і опубліковані в Інтернеті з невеликими змінами у виборі та основі показників. Однак дослідники визнали необхідність подальшого розвитку основи, що було підтверджено під час інтерв'ю з високопосадовцями політиками та держслужбовцями у 2001-2002 роках. Це спричинило перегляд структури у 2004 році, зосереджуючись на головних аспектах сталого розвитку та скорочуючи кількість показників до 68 штук.

У 2004 році структура була переглянута з використанням модифікованої структури

GEAR-SD, що сприяло створенню більш зрозумілого підходу до сталого розвитку. Було відмовлено від проблемного підходу, групуючи показники за темами, що дозволило уникнути дублювання в різних сферах політики. Перебудову набору індикаторів проводила мала група дослідників. Інформацію про роботу передавали індикаторній робочій групі для коментарів, а оновлену версію опублікували в Інтернеті. Цей процес не здобув великої уваги, оскільки в той час Міністерство екології готувалося до перегляду стратегії сталого розвитку.

Паралельно із цим, почали виробляти короткий індикатор у вигляді листівок у 2004 році. Ці листівки були призначені для обговорення на засіданнях FNCSD, містять вісім індикаторів кожна та покликані підтримати обговорення різних тем на засіданнях. Хоча листівки також доступні в Інтернеті, вони не розповсюджуються широко для більшої аудиторії.

У 2006 році був проведений третій перегляд фінських показників, що був тісно пов'язаний з оновленням національної стратегії сталого розвитку. В обидва цих процеси були включені експерти та державні службовці, які спільно визначали бачення та цілі нової стратегії СР та уточнювали показники. Оновлена структура показників відповідала структурі національної стратегії, що робить їх більш актуальними політично. Система показників була спроектована таким чином, щоб точно відображати бачення та теми стратегії, при цьому 34 головні індикатори були включені безпосередньо до стратегії, ще 48 додаткових показників були ідентифіковані за цією ж системою.

Узагальнюючи, національні набори індикаторів СР у Фінляндії були створені зі спрямованими на політику загальними описами стійкості, які тісно відповідали національній стратегії розвитку. Попередні показники, опубліковані у 2000 році, відхилялися від стратегії розвитку, показники 2004 року в основному відслідковували міжнародні події, а робота над показниками у 2006 році чітко підпорядковувалась національній стратегії СР.

## 2.2. Освіта в Фінляндії при сталому розвитку

Освіта для сталого розвитку в дошкільній освіті у Фінляндії має свої коріння у ранньому дитинстві, де формуються вміння адаптуватись до навколишнього середовища та виражати власну волю. Процес формування особистісного пристосування та участі в навколишньому середовищі починається ще на етапі раннього розвитку дитини. Перетворення цих базових умінь в освіту для сталого розвитку (ОСР) становить виклик, особливо у контексті дошкільного віку дітей. Проте, оскільки саме раннє дитинство є ключовим для сталого розвитку, ми маємо розглянути освітні підготовки, необхідні для цього.

Освіта для сталого розвитку (ОСР) розширює поняття екологічної освіти, охоплюючи також економічні та соціальні аспекти. Ця концепція прагне забезпечити екологічну стійкість, а також сталий соціальний і економічний розвиток у сучасності та в майбутньому. У 1992 році Всесвітня конференція ООН з питань навколишнього середовища та розвитку в Ріо підкреслила важливість освіти у сприянні сталому розвитку.

Після Десятиліття ООН з освіти для сталого розвитку, що тривало з 2004 по 2015 рік, стало очевидним, що цілі, поставлені на Ріо-де-Жанейро у 1992 році, не були успішно досягнуті. Одним із важливих аспектів цього десятиліття було внесення принципів сталого розвитку у всі національні освітні програми. Освіта для сталого розвитку (ОСР) має багато спільного з екологічною освітою (ЕО). Можна виділити три або чотири виміри ОСР: екологічний, соціальний, культурний, економічний та політичний. З точки зору освіти, важливо розглядати вчення кожної окремої особи. Екологічний та фізичний вимір ОСР стосується дотримання природи та антропогенного середовища. Ми повинні використовувати ці середовища екологічно, зберігаючи природні ресурси та біорізноманіття. Для дітей особливо важливо мати доступ до різноманітних природних місць та просторів (Келлерт, 2002).

Дослідження, безпечні пригоди, різні способи пересування та гри для дітей можливі лише тоді, коли їхнє середовище є різноманітним і дозволяє їм

використовувати ці можливості. Цей екологічний аспект безпосередньо пов'язаний з концепцією Палмера (1998) щодо експериментального навчання в природному середовищі та з нею. У моделі Палмера звертається увага на особистісні аспекти навчання, включаючи особистий досвід, ставлення та цінності, знання, дії та турботу про довкілля.

Деревоподібна модель Палмера стосується освіти та особистісного зростання людини, яка відчуває відповідальність за довкілля. Яке середовище та які умови сприяють цьому зростанню? Чи є особливі "поживні речовини", необхідні для розвитку ранньої дитини?

В ранньому дитинстві важливо мати доступ до підтримки, яка дозволяє дітям виявляти свої здібності через участь у соціальній освіті та осмислених експериментах. Добробут дітей, включаючи любов, володіння та приналежність, створюють основу для турботи про їхнє оточення. Організація Об'єднаних Націй з освіти, науки і культури наголошує на важливості участі в навчанні як одного з ключових принципів освіти для сталого розвитку. Прямий досвід у середовищі допомагає формувати емоційний стан та етичну причетність дитини до місця та громади.

Через гру, дослідження та взаємодію з оточенням діти вчаться і розвиваються. В денному догляді це означає, що діти мають можливість використовувати зовнішнє та внутрішнє середовище для різних цілей. Суспільство, політичні рішення та містобудування можуть сприяти або утруднювати цю можливість дітей грати та взаємодіяти з фізичним оточенням.

Особистий досвід місця та соціального середовища формує основу для екологічних переконань та цінностей. Позитивні відчуття, гра та турбота про навколишнє середовище стають частиною цього досвіду. Створення позитивних цінностей по відношенню до інших живих істот та фізичного середовища залежить від багатьох факторів, таких як стать, вік, етичні та культурні переконання, а також можливості для участі у розважальних заходах на свіжому повітрі.

Отже, наше ставлення до навколишнього середовища в значній мірі залежить від взаємодії з соціальним та культурним оточенням. Багато з наших звичок і уявлень

формується через спілкування з іншими людьми. Для досягнення сталого розвитку необхідна активна участь та зобов'язаність усіх учасників. Кожен з нас впливає на соціальний розвиток у різних ролях: як товариші по грі, споживачі, члени сім'ї та представники різних соціальних груп.

У світлі цього, важливо навчати демократії з дитинства. Для активної участі у соціальному будівництві ми маємо бути залученими, відданими та мотивованими. Щодо дітей, це включає навчання соціальним навичкам: висловлення власної думки, уважне слухання інших, повагу до думок інших, співпрацю, прийняття відповідальності, критичне мислення та участь в спільних справах.

Хороший спосіб набуття цих навичок - це активна участь у щоденних справах, взяття на себе відповідальності та беручи участь у процесах планування та виконання проектів. Рольові ігри - це ефективний метод для розвитку соціальних навичок і співчуття. Економічний і політичний аспекти включають в себе рішення, законодавство, правила та фінансові можливості, спрямовані на підтримку сталого розвитку. У щоденному житті це означає вплив на свої покупки та дотримання принципів сталого розвитку.

### **2.3. Дорожня карта циркулярної економіки сталого розвитку Фінляндії.**

Розв'язання кризи клімату та біорізноманіття включає відмову від застарілого лінійного підходу "бери-роби-марнуй" в економіці. Замість цього, ефективним варіантом є перехід до циклічної економіки, де ресурси постійно повторно використовуються, а споживання базується на наданні послуг.

Кругова економіка передбачає впровадження нових бізнес-моделей, таких як надання меблів як послуги та виробництво нових продуктів, наприклад біопластику. Це також означає розробку нових підходів до розгляду життєвого циклу товарів, зокрема створення довговічних виробів, які можна ремонтувати.

Циркулярна економіка оцінюється на приблизно 3 мільярди євро, які можуть бути додані до національної економіки Фінляндії у формі потенційної доданої вартості до 2030 року, за даними Sitra. Основні покращення включають удосконалення машин та

обладнання, оптимізацію лісового господарства, скорочення харчових відходів, альтернативне використання нерухомості, вдосконалення процесів переробки поживних речовин, розвиток приватного споживання та ринку вторинних товарів.

Фінляндія була першою країною у світі, що запровадила дорожню карту для циркулярної економіки ще у 2016 році. Також, у Фінляндії розроблено безліч практичних рішень для підтримки циркулярної економіки, що робить її лідером у цьому напрямку на світовому рівні.

Фінляндія займає 14-е місце у світовому рейтингу за кількістю виданих патентів, які стосуються вторинної переробки сировини. Це один із ключових показників відслідковування циркулярної економіки з боку Європейського Союзу.

Фінляндія володіє багатою історією в області кругових рішень, що були розповсюджені навіть до введення терміну "кругова економіка". Відсутність природних ресурсів викопного палива у Фінляндії також спонукала суспільство до використання кругових підходів, зокрема розвиток відновлювальної енергетики, виробництво енергії та переробка відходів для отримання енергії. Фінське населення добре усвідомлене щодо мінімізації відходів. Згідно з Євростатом, фіни використовують лише 7,4% матеріалів у своєму споживанні, а середній показник ЄС 12,8%.

У 21 столітті Фінляндія активно підтримала глобальні ініціативи щодо сталого розвитку, виступаючи за циркулярну економіку на світовій арені. Це включає створення Всесвітнього форуму з циркулярної економіки та просування цієї концепції в ЄС. Під час кризи COVID-19 Фінляндія сприяла включенню принципів циркулярної економіки в Європейський зелений курс.

Завдяки депозитній системі, Фінляндія переробляє 95% банок, 90% пластикових пляшок для напоїв і 87% скляних пляшок, згідно з промисловою групою Palra. Це одні з найвищих показників у світі. Наприклад, Асоціація алюмінію зазначає, що світовий рівень переробки банок становить лише 49,8%. Фінляндія також переробляє 49,2% своїх електронних відходів порівняно із середнім показником по ЄС у 34,8%, згідно з Євростатом.

83% фінів вважають, що Фінляндія повинна просувати циркулярну економіку,

навіть якщо інші країни цього не роблять, згідно з опитуванням, замовленим Sitra. Освіта з циркулярної економіки інтегрована у всі сфери суспільства. У 2019 році 70 000 фінів вивчали циркулярну економіку на всіх рівнях освіти.

Фінляндія має реальну можливість створити стійке благополуччя та успішну декарбонізовану циркулярну економіку протягом найближчих 5–10 років. Світ потребує новаторських рішень для забезпечення економічного зростання без нераціонального використання природних ресурсів.

Циркулярна економіка максимізує використання матеріалів, зберігаючи їхню цінність у циклі якомога довше. У цій системі матеріали та вартість залишаються в обігу максимально можливий час, а послуги та розумні рішення підвищують цінність продуктів. Підприємства та промисловість відіграватимуть ключову роль у глобальному переході до вуглецево-нейтральної циркулярної економіки. Якщо фінські підприємства діятимуть швидко, вони можуть стати провідними світовими постачальниками стійких рішень для економічного розвитку.

Фінляндія вже розпочала побудову нового екологічно стійкого суспільства та перехід до циркулярного мислення. Останніми роками SITRA заснувала мережу FISU фінських спільнот, що сприяло створенню стійких бізнес-екосистем серед компаній (промисловий симбіоз) у гірничодобувному секторі, фінської енергетичної асоціації відновлюваних джерел енергії та ради з питань клімату (CLC). Ця рада допомагає бізнесу та промисловості зрозуміти та максимізувати можливості, пов'язані з боротьбою зі зміною клімату. У червні 2017 року в Гельсінкі відбувся World Circular Economy Forum, де були представлені найкращі світові рішення циркулярної економіки.

У сферах техніки та обладнання, лісової промисловості та скорочення харчових відходів, циркулярна економіка приносить значні переваги. Для європейської економіки її чиста вигода оцінюється у 1800 мільярдів євро до 2030 року. Циркулярна економіка також пропонує вагомі екологічні та соціальні вигоди, зокрема, можливості для створення нових робочих місць у Фінляндії. За даними дослідження Римського клубу, повне впровадження циркулярної економіки створить понад 75,000 нових робочих місць до 2030 року.



Фінляндія, прагнучи нового зростання, бачить у циркулярній економіці великий потенціал. Уряд країни поставив за мету зробити Фінляндію світовим лідером у цій сфері до 2025 року. Така стратегія підкреслює роль держави у сприянні прогресивному економічному зростанню, що є вигідним для внутрішнього ринку та компаній. Фінляндія фокусується на п'яти взаємопов'язаних пріоритетах:

- 1)Стійка продовольча система;
- 2)Використання лісів;
- 3)Техніка;
- 4)Транспорт і логістика;
- 5)Спільні дії.

Початковою метою має бути оптимізація циркуляції вартості, а не лише запобігання утворенню відходів. Іншими словами, Фінляндія прагне максимально використовувати відходи шляхом їх переробки як сировини або як джерела енергії.

Циркулярна економіка сприяє створенню багатства та благополуччя, є важливим фактором для досягнення цілей ООН до 2030 року та сталого розвитку. Країни-піонери, які впроваджують цей підхід, шукають моделі економічного зростання та підвищення добробуту без перевитрат викидів та природних ресурсів.

Циркулярна економіка допомагає зменшити вплив зміни клімату та експлуатації природних ресурсів. У цій системі відходи матеріалів мінімізовані, а продукти розробляються з урахуванням можливості вторинної переробки їх матеріалів. Основний акцент робиться на технічному обслуговуванні, повторному використанні та переробці обладнання, що робить цей підхід набагато ефективнішим у вирішенні проблем зміни клімату та збереженні природних ресурсів.

## **2.4. Висновки до розділу**

Фінляндія активно розвиває та впроваджує стратегії сталого розвитку, які включають в себе зменшення впливу на навколишнє середовище, підвищення якості життя громадян, підтримку інновацій та ефективне використання ресурсів. Показники такого розвитку включають екологічні, економічні та соціальні аспекти, що відображаються у зменшенні викидів, розвитку зелених технологій, покращенні

якості освіти та охорони здоров'я. Освіта в країні грає важливу роль у формуванні свідомого підходу до сталого розвитку. Ініціативи в галузі освіти спрямовані на підвищення обізнаності громадян у сфері екології, енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії та інших аспектів сталого розвитку.

Фінляндія активно розвиває та впроваджує циркулярну економіку як ключовий елемент сталого розвитку. Дорожня карта циркулярної економіки включає стратегії та заходи, спрямовані на максимізацію використання ресурсів, зменшення відходів та покращення ефективності використання матеріалів у виробництві. Загалом, Фінляндія демонструє високий рівень залученості до сталого розвитку через комплексні стратегії, акцент на освіту та ініціативи у галузі циркулярної економіки.

### **РОЗДІЛ 3**

## **АНАЛІЗ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ФІНЛЯНДІЇ ТА В УКРАЇНІ**

### **3.1. Пріоритети сталого розвитку у Фінляндії та виклики в Україні**

Фінляндія — це сучасне суспільство, яке бере на себе відповідальність за глобальне майбутнє, активно долучаючись до вирішення міжнародних проблем. Це зміцнює міжнародний авторитет країни та її компаній, створює умови для пропозиції екологічних рішень, збільшення експорту та підкреслює роль Фінляндії як першовідкривача у просуванні сталого розвитку у світі.

У Фінляндії національні проблеми сталого розвитку включають захист держави добробуту при старінні населення, подолання економічних розривів, зменшення високих викидів вуглекислого газу, охорону біорізноманіття та ефективне використання природних ресурсів. Завдання полягає в створенні стійкої економіки, яка підвищує якість життя і зменшує шкідливий вплив на довкілля. Для досягнення цілей сталого розвитку Фінляндія повинна виконувати свої зобов'язання щодо фінансування міжнародної співпраці.

Сталий розвиток є як необхідністю, так і можливістю, яку можна досягти через тісну співпрацю з адміністраціями, організаціями громадянського суспільства, компаніями, навчальними закладами, науково-дослідними інститутами та громадськістю. Це загальний процес навчання, спрямований на культурні зміни для створення стійкого майбутнього. Для цього потрібні спільно встановлені цілі та зобов'язання їх досягти, враховуючи індивідуальні особливості та потенціал кожної людини.

Прихильність до сталого розвитку стане довгостроковою основою та політичним інструментом для стратегічних і програмних зусиль адміністративних секторів та інших соціальних акторів. Мета полягає в тому, щоб інтегрувати принципи та цілі цього зобов'язання в майбутні урядові програми, планування та бюджетування.

Зобов'язання суспільства представляє тлумачення Фінською національною комісією зі сталого розвитку того, що означає сталий розвиток, з акцентом на практичні заходи різних залучених сторін.

Усім членам суспільства має бути гарантовано рівні можливості щодо здоров'я, освіти та працевлаштування. Соціально стабільне суспільство справедливе ставлення до всіх, підтримка здоров'я та функціональна спроможність, надання необхідної безпеки та послуг. Ресурси використовуватимуться для зменшення нерівності та забезпечення кращої якості життя. Підтримка високого рівня освіти та загальних знань, сприяючи соціальній мобільності.

Нерівність і бідність мають бути зменшені шляхом забезпечення належного рівня доходу та соціального забезпечення. Особлива увага буде приділятися благополуччю дітей та молоді. Рівний доступ до соціальних послуг буде забезпечено для всіх. Готовність до викликів інформаційного суспільства та цифровізації, враховуючи ризики соціального відчуження та вразливість систем.

Заохочення гендерної рівності та міжпоколіннєвої справедливості. Підтримка культурних прав та цінності, сприяючи сталому розвитку. Саамський народ має бути підтриманий у збереженні своєї корінної культури.

Зміцнення демократії та сприяння рівним можливостям, щоб дати кожному право голосу в суспільних справах та питаннях, які впливають на їхнє життя. Усі люди

мають відчувати себе цінною частиною суспільства. Особлива увага має бути приділена громадянській участі молоді.

Збільшення прозорості влади, адже вільний доступ до інформації підвищує суспільну довіру та дозволяє людям впливати на державні справи. Заохочення культурної активності, різноманітності, рівність та толерантність, щоб усі громадяни, включаючи меншини, могли повною мірою брати участь у розвитку фінського суспільства. Шкільне та домашнє навчання відіграватимуть ключову роль у цих зусиллях.

Щоб досягти стійкої економіки, будуть створюватися робочі місця та покращуватися продуктивність, рентабельність і якість роботи. Мета – високий рівень зайнятості, який будемо досягатися шляхом модернізації виробничих методів і бізнес-моделей як вдома, так і за кордоном через міжнародну співпрацю.

Фінські компанії працюватимуть згідно з принципами сталого розвитку та забезпечуватимуть високу соціальну відповідальність у всіх ланцюгах постачання. Будуть розвиватися освітні та соціальні системи для задоволення потреб у нових навичках та вирішення проблем на ринку праці.

Сприяння рівності на ринку праці, підтримуючи найм молоді, людей передпенсійного віку, іммігрантів та осіб з частковою працездатністю. Робота над зменшенням гендерного розриву в оплаті праці та усуненням бар'єрів для жінок у кар'єрному розвитку.

Сприяння підприємництву, інноваціям і розвитку сервісного сектору. Зниження порогу для відкриття бізнесу та вжиття заходів проти тіньової економіки.

Підтримування реструктуризацію промисловості для створення робочих місць з високою доданою вартістю, підвищення продуктивності та покращення умов праці. Сприяння гнучкій організації робочого місця та годин, підтримування глобальних зусиль щодо просування гідної праці.

Ми створимо стійкі та безпечні громади з робочими місцями, житлом, послугами, стійкими транспортними системами, ІКТ та зеленими зонами, що підтримують економічний, соціальний, культурний та екологічний добробут. Підтримуватимемо соціальну згуртованість і місцеві громади, сприяючи активному громадянському

суспільству, спільному навчанню та прийняттю рішень на місцевому рівні для створення здорового середовища.

Зменшення потреби в моторизованому русі, розвиваючи здоровий та сталий транспорт, розширюючи дистанційну роботу та електронні послуги. Підтримувати життєздатність сільської місцевості та міст, забезпечуючи взаємодоповнюваність та нові форми співпраці. Підготовка до змін клімату та сприяння місцевій місцевій адаптації.

Прагнення досягти вуглецево-нейтрального суспільства, виконуючи національну дорожню карту та Паризьку угоду. Ключові заходи включають підвищення енергоефективності, збільшення частки відновлюваних джерел енергії, виробництво та експорт екологічно чистих продуктів і послуг, розвиток вуглецевих секторів економіки.

Розвиток інтелектуально та взаємопов'язаних структур, такі як транспортні та енергетичні системи, для підтримки відновлюваних джерел енергії та енергоефективності. Заохочення зменшення споживання енергії, інвестування в інноваційні енергетичні технології та створення нового бізнесу. Використання здатність лісів і полів зв'язувати вуглець, сприяючи сталому лісівництву та сільському господарству, підтримування вуглецево-нейтрального будівництва та відновлення екосистем.

Ці кроки допоможуть пом'якшити кліматичні зміни та сприяти переходу до вуглецево-нейтрального суспільства як у Фінляндії, так і за її межами.

Фінляндія просуватиме стійкі та конкурентоспроможні рішення на національному та глобальному рівнях. Підвищення ефективності використання ресурсів, сприятиме циркулярній економіці, будуть прийматися бізнес-моделі для підвищення продуктивності природних ресурсів, заохочування інвестицій та експериментування в усіх секторах. Особливу увагу буде приділятися цифровізації.

Фінські компанії будуть відомі своєю соціальною відповідальністю. Розумне використання ресурсів і доступ до знань забезпечують конкурентну перевагу компаніям і громадам, створюючи міцну основу для екологічного бізнесу.

Сприяння екологічно стійкому споживанню природних ресурсів. Для цього

необхідно розвивати технології та адаптувати суспільство до економіки з низькими викидами. Заохочення споживачів і компанії зменшувати їхній екологічний слід та збільшення експорту екологічно чистих технологій.

Прийняття рішень з повагою до природи, підвищення поваги до біорізноманіття та обізнаність про його важливість, щоб адміністрація, муніципалітети, компанії та громадськість враховували стійкість у прийнятті рішень. Більше ресурсів буде виділено на освіту та керівництво з питань біорізноманіття та раціонального використання природних ресурсів з повагою до прав власності. Підтримування заходів для збереження біорізноманіття та морів.

Зобов'язання збираються Національною комісією з питань сталого розвитку та її секретаріатом. Всі зобов'язання публікуються на сайті [sitoumus2050.fi](http://sitoumus2050.fi). Комісія сприяє реалізації Зобов'язання через об'єднання сторін, інформування про результати, заохочення співпраці та обмін інформацією.

Національна комісія та її секретаріат регулярно контролюють виконання цілей сталого розвитку. Генеральний секретаріат забезпечує платформу звітності та моніторингу для афілійованих сторін, звітує про прогрес у реалізації. Досягнення цілей та індивідуальні зобов'язання постійно контролюються, а результати розглядаються на щорічних заходах.

Зараз Україна перебуває у складній ситуації щодо всіх трьох складових сталого розвитку. Економічні показники нашої країни не тільки суттєво відстають від розвинутих країн, а й значно відстають від середньосвітових. Номінальний ВВП на душу населення в Україні не перевищує 5000 доларів США на рік, тоді як середньосвітовий показник становить 11 000 доларів США.

Екологічну ситуацію в Україні експерти оцінюють як кризову. Незадовільний також соціальний розвиток. Електронні декларації про доходи депутатів і держслужбовців розкривають статки мільйонів людей, хоча багато з них давно є держслужбовцями. Це відбувається в країнах, де мінімальна зарплата нещодавно досягла 100 доларів, а з січня 2022 року вона становить близько 230 доларів.

У документі конкретно зазначено:

За споживанням енергоресурсів, води та інших ресурсів на одиницю ВВП Україна

посідає перше місце у світі, а утворення промислових відходів на душу населення перевищує аналогічні показники багатьох країн.

Незважаючи на обмежені природні ресурси, ефективність споживання в Україні є дуже неефективною, а енергоємність ВВП України в 2,6 рази перевищує середньосвітовий рівень.

Сільськогосподарські угіддя становлять 68,9 % загальної площі, з них рілля — 78 %. Площа оброблюваних земель в Україні в п'ять разів перевищує середньосвітову, але ефективність використання землі дуже низька.

Водоспоживання народного господарства в 2,5 рази перевищує середньосвітове.

На світовому ринку Україна має репутацію сировинного регіону, оскільки експортує в основному природоємну, екологічно шкідливу, низькотехнологічну промислову продукцію.

Інтенсивний знос основних виробничих потужностей підвищує загрозу техногенних аварій із серйозними екологічними наслідками. Найбільше зношуються основні фонди у сферах транспорту та зв'язку (83,9%), промисловості (61,8%) та освіти (62,4%).

В Україні економічні, соціальні, технологічні та екологічні рішення не обов'язково об'єднують їх у єдину комплексну систему на основі стратегій сталого розвитку.

У 2015 році було підписано Указ Президента "Про Стратегію сталого розвитку «Україна 2020»", яка орієнтується на аналогію зі стратегією "Європа 2020". Мета стратегії – наближення України до стандартів Європейського Союзу. Вона виділяє 4 основні вектори розвитку, 10 основних реформ і програм та 25 стратегічних індикаторів реалізації.

Першочерговими реформами та програмами визначено:

- реформа національної безпеки та оборони;
- оновлення влади та антикорупційна реформа;
- судова реформа;
- реформа правоохоронної системи;
- децентралізація та реформа державного управління;
- дерегуляція та розвиток підприємництва;
- реформа системи охорони здоров'я;

- податкова реформа;
- програма енергонезалежності;
- програма популяризації України у світі.

Повномасштабна реалізація стратегії "Україна 2020" мала б сприяти сталому розвитку країни. Проте, порівнюючи стратегії "Європа 2020" та "Україна 2020", помітно одну принципову різницю. Стратегія "Європа 2020" пріоритетним завданням ставить "розумне економічне зростання" (smart growth) на основі знань та інновацій. Серед її цілей – доведення витрат на наукові дослідження до 3% ВВП країн ЄС, підкреслюючи економічне зростання через науковий прогрес та технологічне лідерство. Ці тези відсутні у стратегії "Україна 2020", де також не згадується про технологічне наслідування. Незрозуміло, як Україна планує будувати конкурентну економіку та підвищити ВВП до 16 тис. доларів на людину після подолання корупції, судової та податкової реформ.

Очевидно, що стратегія "Україна 2020" не вирішила таких важливих проблем, як подолання корупції на всіх рівнях, судова реформа та вдосконалення податкової політики. Ці дії є необхідними, але недостатніми для сталого розвитку країни. Нашій слабкій, ресурсозатратній економіці потрібно конкурувати з розвиненими країнами, де ці проблеми давно вирішені. Тому, окрім цього, ми повинні зосередитися на наступних кроках: розвиток наукоємних технологій, конкурентних енерго- та ресурсозберігальних виробництв, зелених технологій та інформаційних сервісів. Для цього необхідно швидко розвивати науку і технології на конкурентному рівні.

Для ефективного розвитку нам потрібні кваліфіковані науковці та інженери. Зараз Україна витрачає на науку менше 1% ВВП, що занадто мало для того, щоб сучасні технології стали ключовими в економічному зростанні, як у країнах ЄС. Сподіваємося, що в майбутньому це буде усвідомлено на державному рівні та відображено в нових стратегіях розвитку. Автори сподіваються, що читачі цього підручника вже мають таке розуміння.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом має велике значення для розвитку України. Ця Угода передбачає узгодження українського законодавства з європейськими стандартами у багатьох сферах, що



сприятиме сталому розвитку країни. Реалізація цих зобов'язань має ключове значення для просування України на цьому шляху.

Експерти вже оцінили, що Україна виконує близько 60% нормативно-правових вимог у сфері охорони довкілля відповідно до стандартів ЄС. Це показує, що потрібно продовжувати наполегливу роботу у цьому напрямку. Проте важливо зосередити увагу на тому, щоб всі прийняті норми і закони дійсно дотримувалися суспільством, як владою, так і громадянами. Якщо закони не працюють або використовуються вибірково, то будь-яка правова база стає неефективною і це впливає на всі аспекти сталого розвитку. Усвідомлення цього має підтримувати освічених громадян у контролі над владою і, відповідно, змушувати владу виконувати свої обов'язки перед громадою належним чином.

### **3.2. Досягнення цілей сталого розвитку на прикладі професійної підготовки фахівців із циркулярної економіки**

Аналіз тенденцій професійної підготовки фахівців з циркулярної економіки у Фінляндії та Україні дозволяє зробити висновок про важливість зв'язку між навчанням фахівців у цій галузі та досягненням Цілей сталого розвитку.

Підготовка таких фахівців сприяє досягненню 17 цілей сталого розвитку. Ця спрямованість повністю відповідає першому критерію порівняння - спонукально-мотиваційному, який відображає усвідомлення на державному і науковому рівні важливості сталого розвитку, розвитку економічної науки та підготовки фахівців у нових спеціальностях. Цей критерій також вказує на рівень усвідомлення суспільством та мотивацію громадян щодо виконання цілей сталого розвитку і реагування на можливі загрози, які можуть виникнути в разі їх недбалості.

Освіта має значний вплив на досягнення цілей розвитку, виховуючи експертів із циклічної економіки. Це тому, що ЦСР взаємопов'язані та взаємозалежні, оскільки вони охоплюють численні аспекти нашого життя. Процвітання означає задоволення основних потреб усіх людей, включаючи викорінення бідності, голоду, загальне

здоров'я та освіти, а також доступ до чистої води, сучасної енергетики, гідної роботи та сталої інфраструктури. Ці цілі тісно пов'язані з рівнем освіти та кваліфікацією тих, хто втілює принципи циркулярної економіки.

Соціальна інтеграція означає, що всі члени суспільства мають можливість процвітати, і це також пов'язано з системою освіти. Це включає гендерну рівність, зменшення нерівності та свободу від насильства.

Екологічна стійкість залежить від стабільності клімату, захисту біорізноманіття та належного функціонування екосистем. Це стосується запасів прісної води, сталого розвитку міст, виробництва та споживання, кліматичної безпеки та захисту морських і наземних екосистем. Впровадження циркулярної економіки має вирішальне значення для досягнення цих цілей, особливо в контексті боротьби з голодом за допомогою сталого сільського господарства.

Таким чином, освіта грає ключову роль у забезпеченні успіху у виконанні цілей сталого розвитку, включаючи цілі, пов'язані з циркулярною економікою.

Ефективне та інклюзивне управління є ключовим фактором згуртованості та спільної роботи для досягнення місцевого, національного та глобального добробуту. Кожна із сімнадцяти цілей сталого розвитку (ЦСР) стосується чотирьох вимірів: процвітання, соціальної інтеграції, екологічної стійкості та ефективного управління, охоплюючи місцевий і глобальний рівні. Успішне досягнення цих цілей значною мірою залежить від якісної освіти, ефективних систем навчання та розвитку нових сфер професійної підготовки, особливо в циркулярній економіці.

Тому діяльність експертів у сфері циркулярної економіки суттєво впливає на досягнення всіх цілей сталого розвитку. Країни ЄС вважають сталий розвиток стратегічним пріоритетом. Стратегії сталого розвитку ЄС були сформульовані у 2001 році (перша стратегія ЄС), 2006 та 2010 роках («Європа 2020»). Стратегія 2020 визначає п'ять пріоритетних сфер: робочі місця, зміна клімату та енергетика, дослідження та інновації, освіта та викорінення бідності. Виконання цих завдань потребує скоординованих дій держав-членів ЄС, соціального партнерства та розвитку громадянського суспільства.

Узагальнення тенденцій професійної підготовки фахівців із циркулярної економіки

у Фінляндії:

На державному рівні: Створення нормативно-правової бази для екологізації економіки та розвитку циркулярної економіки. Цифровізація промисловості та лідерство в упровадженні циркулярних інновацій. Пріоритетне фінансування стратегій сталого розвитку. Наявність циркулярного ринку праці та організація безперервного підвищення кваліфікації працівників. Стратегічний пріоритет навчання циркулярної економіки в освіті та високий статус професійно-технічної освіти. Лідерство закладів вищої освіти у підготовці фахівців із циркулярної економіки. Взаємодія вищої освіти, ринку праці та уряду в організації навчання циркулярної економіки на всіх рівнях освіти.

На рівні закладів освіти: Підготовка фахівців відповідно до цілей сталого розвитку і циркулярної трансформації економіки. Зміна парадигми навчання, форм здобуття вищої освіти та оцінювання її якості. Модифікація концепції навчання, складу та функцій учасників освітнього процесу. Циркуляція знань і вмінь у процесі підготовки фахівців. Реалізація пілотних і виробничих проєктів у професійній підготовці. Упровадження дистанційної освіти та цифровізація освітніх послуг.

Працевлаштування студентів і випускників з урахуванням їхніх компетентностей.

Тенденції професійної підготовки фахівців із циркулярної економіки в Україні:

На державному рівні: Створення нормативно-правової бази для сталого розвитку та екологізації економіки. Проведення економічних досліджень з циркулярної економіки. Недостатність досліджень українських науковців щодо професійної підготовки фахівців та вивчення зарубіжного досвіду.

На рівні закладів освіти: Напрацювання досвіду підготовки фахівців із циркулярної економіки. Теоретична спрямованість підготовки. Цифровізація освітнього процесу.

Різноманітність освітніх програм і курсів. Орієнтація на підготовку бакалаврів та магістрів. Викладання дисциплін англійською мовою. Інтеграція знань циркулярної економіки у зміст навчальних дисциплін. Варіативність формування компетентностей залежно від освітнього рівня, спеціальності та дисципліни.

Порівняння тенденцій професійної підготовки фахівців із циркулярної економіки у Фінляндії та Україні здійснювалося за такими критеріями:

спонукально-мотиваційний, організаційний, змістовно-процесуальний та прогностично-перспективний.

Спонукально-мотиваційний критерій відображає усвідомлену позицію на державному і науковому рівнях щодо зв'язку між сталим розвитком, економічною наукою та підготовкою фахівців нових спеціальностей, відповідних цілям сталого розвитку і вимогам глобальної економіки. Цей критерій також характеризує рівень усвідомлення суспільством необхідності досягнення цілей сталого розвитку та загроз, які виникають через їх нехтування.

Таблиця 3

**Критерії порівняння тенденцій професійної підготовки фахівців із циркулярної економіки у Фінляндській Республіці і Україні**

<b>Спонукально-мотиваційний</b>	<b>Усвідомлення на державному, науковому та суспільному рівнях цілей сталого розвитку</b>
<b>Організаційний</b>	<b>Особливості організації професійної підготовки фахівців</b>
<b>Змістовно-процесуальний</b>	<b>Зміст, форми і методи професійної підготовки</b>
<b>Прогностично-перспективний</b>	<b>Прогнозування тенденцій професійної підготовки фахівців</b>

Організаційний критерій відображає особливості організації підготовки фахівців із циркулярної економіки, залученість різних рівнів, видів і форм освіти в кожній країні.

Змістовно-процесуальний критерій відображає зміст, форми та методи навчання

фахівців із циркулярної економіки, забезпечення якості та практичну орієнтованість цієї підготовки.

Прогностично-перспективний критерій відображає тенденції підготовки фахівців із циркулярної економіки в кожній країні, їх спрямованість на завдання сталого розвитку та потреби глобальної економіки.

Розглянемо тенденції підготовки фахівців із циркулярної економіки в кожній країні за визначеними критеріями. Класифікуємо тенденції у Фінляндії за критеріями:

Спонукально - мотиваційний критерій: Розробка правової бази для екологізації економіки та розвитку циркулярної економіки. Забезпечення лідерства в інноваціях для циркулярної економіки, фінансування стратегій сталого розвитку та стратегічне пріоритетне навчання циркулярної економіки в освіті, зокрема для дітей та молоді, з метою підвищення їхньої ролі в охороні навколишнього середовища.

Організаційний критерій: Підвищення тривалості життя та кар'єри, постійне навчання; визнання значущості професійно-технічної освіти; співпраця між вищою освітою, ринком праці та урядом у формуванні освітнього процесу; трудове впровадження студентів і випускників з урахуванням їхніх навичок; реалізація пілотних проєктів у навчанні фахівців; відповідність підготовки фахівців цілям сталого розвитку та циркулярній економіці; використання дистанційного навчання та цифровізація освітніх послуг на всіх рівнях; цифрове оновлення промисловості.

Змістовно - процесуальний критерій: Переосмислення навчальних підходів та оцінка якості вищої освіти; зміна уявлень про навчання у вищих навчальних закладах, учасників освітнього процесу; обмін знаннями та навичками у підготовці фахівців.

Прогностично - перспективний критерій: поширення досвіду з переходу до циркулярної економіки; поява циркулярного ринку праці.

Категоризуємо напрями розвитку професійної підготовки експертів у циркулярній економіці в Україні за встановленими стандартами порівняння:

Спонукально - мотиваційний критерій: Створення правового каркасу для забезпечення сталого розвитку та екологізації економіки; відсутність наукових досліджень в українських науковців з питань підготовки фахівців у циркулярній

економіці; присутність економічних досліджень у циркулярній економіці; недостатність досліджень, спрямованих на вивчення зарубіжного досвіду у підготовці економістів.

Організаційний критерій: Включення досягнень циркулярної економіки у навчальні програми.

Змістовно - процесуальний критерій: Розширення та удосконалення освітніх та робочих програм для підготовки фахівців у циркулярній економіці; адаптація програм для різних рівнів вищої освіти; Впровадження викладання англійською мовою; спрямування змісту програм на конкретні галузі знань та спеціальності; структурування змісту програм відповідно до освітнього рівня фахівців; варіативність тематики змісту навчальних дисциплін у циркулярній економіці; налаштування тематики на вивчення міжнародного досвіду; формування компетентностей з урахуванням освітнього рівня та специфіки спеціальності; теоретичний акцент у навчанні університетів; цифровізація навчального процесу; різноманітність та відповідність методів навчання освітнім рівням.

Прогностично - перспективний критерій: Накопичення досвіду у підготовці фахівців для циркулярної («зеленої») економіки, що відбувається швидким темпом через впровадження програм у вищій освіті.

Кожна країна різниться за рівнем переходу своєї економіки до циркулярної моделі та якістю підготовки фахівців з циркулярної економіки. У Фінляндії спостерігається централізована співпраця всіх учасників, яка спрямована на досягнення цілей сталого розвитку та модернізації економіки, включаючи державу, органи місцевого самоврядування, бізнес, освітні заклади, викладачів, студентів і громадян. Це допомагає Фінляндії зайняти лідерську позицію у впровадженні циркулярних інновацій у всьому світі. Державна стратегія екологізації економіки та пріоритетне фінансування цілей сталого розвитку сприяють розвитку нових "зелених професій" та формуванню циркулярного ринку праці. Підвищення тривалості життя та праці вимагає постійного підвищення кваліфікації працівників на "зеленому" ринку праці, що створює необхідність у підготовці фахівців з циркулярної економіки. У цьому процесі особливе значення має вища освіта та професійно-технічна освіта.

У Фінляндії процес інтеграції принципів циркулярної економіки у вищу освіту та підготовку фахівців із циркулярної економіки опікується державою і бізнесом. Основним стратегічним пріоритетом є співпраця між вищою освітою, ринком праці та урядом у організації освітнього процесу. Це досягається шляхом реалізації пілотних проєктів у підготовці фахівців, зміни парадигми викладання та форм здобуття вищої освіти, а також зміни концепції навчання у вищих навчальних закладах. Наголошується, що важливим показником готовності фахівців до вимог ринку праці є успішне працевлаштування студентів і випускників з урахуванням їхніх компетентностей, зокрема цифрових навичок і комп'ютерної грамотності, оскільки Фінляндія відзначається високим рівнем цифровізації в ринку праці та вищій освіті.

Отже, у Фінляндії спостерігається тенденція централізованої поступової взаємодії суб'єктів на всіх рівнях (від держави до учасників ринку праці) у досягненні цілей сталого розвитку, впровадженні національної моделі циркулярної економіки та підготовці фахівців із циркулярної економіки в системі вищої освіти.

У зв'язку з воєнним станом в Україні, процес підготовки фахівців з циркулярної економіки зазнав певного затримання. Українські заклади вищої освіти відіграють ключову роль у формуванні освітніх програм, організації навчальних процесів та виборі методів навчання. Воєнний конфлікт та протистояння російській агресії акцентують увагу на потребі підготовки фахівців у цій сфері, хоча це також призвело до тимчасового збою у процесах переходу до циркулярної економіки.

Після війни Україна буде потребувати кваліфікованих фахівців з циркулярної економіки, і досвід країн, як от Фінляндія і Польща, стане ще більш актуальним у цьому контексті.

### **3.3. Порівняльна характеристика впровадження сталого розвитку в Фінляндії та в Україні.**

У Фінляндії сталий розвиток розглядається як освітній процес для всього суспільства, спрямований на посилення відповідальності та відданості створенню

хорошої якості життя у сталому суспільстві.

Експерти вважають, що система індикаторів екологічного стану України не відповідає сучасним вимогам країни щодо побудови системи сталого розвитку на основі принципів Міжнародної конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку. Дедалі актуальнішим стає впровадження комплексних індикаторів сталого розвитку, які дозволять розглядати екологічну ситуацію та соціально-економічний прогрес країни в контексті досягнення основних цілей сталого розвитку України.

За даними Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), Фінляндія досягла найбільшого прогресу в світі у сфері сталого розвитку в 2001, 2002 і 2005 роках, як свідчить Індекс Екологічної Стійкості (ІЕС) (рис. 3.1). Цей індекс відображає рівень екологічної стійкості країни порівняно з іншими країнами. Україна, за даними ІЕС на 2005 рік, займала 108-е місце. Протягом часу, до 2014 року, Фінляндія спустилась на 18 позицій, опинившись на 18-му місці, тоді як Україна піднялася на 95-те місце.

Це здебільшого пов'язано з активністю суспільства і приватного сектору в Фінляндії у вирішенні екологічних проблем, а також з пропагандою здорового способу життя. До цього можна віднести також добрий стан навколишнього середовища, зниження екологічних проблем і збільшення міжнародного співробітництва.

Фінляндія на одному рівні з США за конкурентоспроможністю, але вище за екологічною стійкістю.

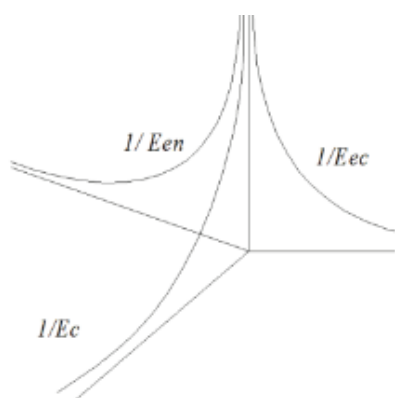


Рис. 3.1. Концептуальна графоаналітична модель сталого розвитку де  $E_c$  — ефективність соціальної політики (стратегії розвитку);  $E_{ec}$  — ефективність економічної політики;  $E_{en}$  — ефективність екологічної політики

Національна стратегія сталого розвитку у Фінляндії, прийнята у червні 2006 року Національною комісією зі сталого розвитку, орієнтована на створення сталого добробуту у безпечному та різноманітному суспільстві, де всі громадяни беруть відповідальність за довкілля. Ця стратегія визначає короткотермінові та



довгострокові заходи, що сприяють прийняттю рішень, які відповідають принципам сталого розвитку. Вона слугує основою для урядових і політичних програм, і вже розроблена до приблизно 2030 року.

У порівнянні з цим, українська стратегія сталого розвитку «Україна — 2020» була прийнята та схвалена лише у 2015 році з прогнозом до 2020 року. Проте у цьому напрямку відбуваються зміни, що є позитивним відзначенням.

Фінляндія вважає, що ООН та її спеціалізовані установи і програми грають ключову роль у сфері політики розвитку. Значна частина фінансування, яку Фінляндія надає ООН, спрямована на підтримку чотирьох основних програм організацій: Програма розвитку ООН (ПРООН), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Фонд народонаселення ООН (ЮНФПА) і Всесвітня продовольча програма (ВПП).

Фінансування, яке надається через ООН, все частіше спрямоване на підтримку сталого розвитку, охорону навколишнього середовища, кліматичні та лісові питання, а також зміцнення економічного потенціалу країн, що розвиваються, і боротьбу з глобальними загрозами для здоров'я. Для Фінляндії ЄС є важливим каналом для сприяння досягненню цілей сталого розвитку в рамках ООН та інших міжнародних організацій.

### **3.4. Висновки до розділу**

Фінляндія успішно інтегрувала цілі сталого розвитку в усі аспекти свого суспільного життя, приділяючи особливу увагу екологічній стійкості, економічному розвитку та соціальній рівності. Основними пріоритетами є забезпечення високої якості життя, активна участь громадян у прийнятті рішень та збереження природних ресурсів. В Україні, натомість, основні виклики пов'язані з політичною нестабільністю, економічними труднощами та війною, що значно ускладнює реалізацію стратегій сталого розвитку. Основні труднощі включають недостатнє фінансування, слабку нормативно-правову базу та відсутність координації між різними рівнями влади.

У Фінляндії підготовка фахівців із циркулярної економіки є стратегічним

пріоритетом, який підтримується як державою, так і приватним сектором. Реалізуються пілотні проекти, змінюються підходи до викладання та оцінювання, активно залучаються сучасні цифрові технології. В Україні ж підготовка таких фахівців зіштовхується з серйозними перешкодами через війну та загальну економічну ситуацію, хоча потреба у фахівцях з циркулярної економіки є надзвичайно актуальною для повоєнного відновлення країни.

Фінляндія демонструє високий рівень інтеграції принципів сталого розвитку у всі сфери життя, завдяки централізованій взаємодії всіх суб'єктів процесу, від держави до громадян. Високі екологічні стандарти, інноваційні підходи та активна участь суспільства забезпечують стабільний прогрес у досягненні цілей сталого розвитку. В Україні, навпаки, спостерігається значна розбіжність між декларованими цілями та реальними досягненнями через низку внутрішніх та зовнішніх чинників. Попри це, наявність стратегій і намірів щодо впровадження сталого розвитку та використання досвіду Фінляндії можуть стати важливим кроком у подальшому розвитку країни після завершення війни.

## ВИСНОВКИ

Фінляндія інтегрувала цілі сталого розвитку в усі аспекти життя, зосереджуючись на екологічній стійкості, економічному розвитку та соціальній рівності. Пріоритети включають високу якість життя, громадську участь у прийнятті рішень та збереження ресурсів. В Україні основні виклики пов'язані з політичною нестабільністю, економічними труднощами та війною, що ускладнює реалізацію стратегій сталого розвитку. Проблеми включають недостатнє фінансування, слабку нормативно-правову базу та відсутність координації влади.

У Фінляндії підготовка фахівців із циркулярної економіки є пріоритетом, що підтримується державою і приватним сектором, із пілотними проєктами та цифровими технологіями. В Україні підготовка таких фахівців стикається з труднощами через війну та економічну ситуацію, хоча потреба у них є актуальною для відновлення країни.

Фінляндія демонструє високий рівень інтеграції сталого розвитку завдяки централізованій взаємодії держави та громадян, високим екологічним стандартам та інноваціям. В Україні спостерігається розрив між декларованими цілями та реальністю через внутрішні та зовнішні чинники. Однак, наявність стратегій та використання досвіду Фінляндії можуть стати важливим кроком для розвитку після війни.

## СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Finland - a global forerunner in circular economy:file:///C:/Users/1/Downloads/circular-economy-1.pdf
2. Hanna H. Salo. Small wins enhancing sustainability transformations: Sustainable development policy in Finland. *Environmental Science and Policy*. 2022. №128. P.242-255.
3. Jari Lyytimäki, Janne Rinne, Petrus Kautto, Timo Assmuth. Using indicators to assess sustainable development in the European Union, Finland, Malta and Slovakia: The Finnish environment. Helsinki. 2011. P. 28-41.
4. Jyrki Reunamo, Liisa Suomela. Education for sustainable development in early childhood education in Finland: *Journal of Teacher Education for Sustainability*. vol. 15, № 2. Helsinki. 2013. P. 91-102.
5. Maria H.B. Changes in thoughts and actions as requirements for a sustainable future: a review of recent research on the Finnish educational system and sustainable development: *Journal of Teacher Education for Sustainability*, vol. 20, №. 2. Turku. 2018. P.19-30.
6. Maili Marjamaa, Hanna Salminen, Johanna Kujala, Riikka Tapaninaho, Anna Heikkinen: A Sustainable Circular Economy: Exploring Stakeholder Interests in Finland: A Sustainable Circular Economy: Exploring Stakeholder Interests in Finland. Tampere.2021. P. 7-136.
7. The Finland we want by 2050 — Society’s Commitment to Sustainable Development:  
[https://kestavakehitys.fi/documents/2167391/2186383/FINAL+Kest%C3%A4v%C3%A4n+kehityksen+yhteiskuntasitoumus+20+4+2016\\_eng-GBs\\_Final+-+kielenhuolto\\_EN\\_rev+%28%29.pdf/e057e638-507e-464c-a3dd-d3f0826f8950](https://kestavakehitys.fi/documents/2167391/2186383/FINAL+Kest%C3%A4v%C3%A4n+kehityksen+yhteiskuntasitoumus+20+4+2016_eng-GBs_Final+-+kielenhuolto_EN_rev+%28%29.pdf/e057e638-507e-464c-a3dd-d3f0826f8950).
8. Варфоломеев М. О. Циркулярна економіка як невід’ємний шлях українського майбутнього в аспекті глобалізації. 2020.
9. Війкман А., Сконберг К. Циркулярна економіка та переваги для суспільства

(Дослідження щодо Чеської Республіки та Польщі). URL: <http://www.clubofrome.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/The-Circular-Economy-CoR-UA-2.pdf>.

10. Дегтярєва І. Б. Економічні та фінансові інструменти забезпечення сталого регіонального розвитку: досвід ЄС / І. Б. Дегтярєва, О. І. Мельник, Я. В. Романченко // Механізм регулювання економіки, 2014, 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Temp/Mre\\_2014\\_3\\_4.pdf](file:///C:/Temp/Mre_2014_3_4.pdf).

11. Зварич І. Я. Детермінанти формування глобальної інклюзивної циркулярної економіки. Бізнес Інформ. 2021. №1. С. 40–48.

12. Нечитайло Д. З чистого аркуша: як працює і чим вигідна циркулярна економіка. 2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/09/2/664626/>.

13. Орлова Н. С. Зелена економіка в умовах сталого розвитку України. Менеджер. 2015. № 1. С. 45–50.

14. Перспективи впровадження циркулярної економіки. 2020. URL:

15. Хоменко О. В. Циркулярна економіка – основа сталого розвитку. 2018. URL: <https://sinologist.com.ua/homenko-o-v-tsyrkulyarna-ekonomika-osnova-stalogo-rozvytku-knr/>.

16. Яншина А.М. Інституційна складова імплементації концепції сталого розвитку у країнах Північної Європи. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 118 (1).2014. – С.172-182.

17. Андрієнко М.В., В. С. Шако В.С. Аналіз і адаптація кращих Європейських практик щодо реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2017, № 19, С. 51-58.

18. Бондар В.В. Розвиток екологічного права України у світлі євроінтеграційних процесів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2015, Вип. 32. Т. 2. С. 137-140.

19. Брензович З.С., Онуфрій С.А. Становлення міжнародних стандартів у сфері охорони та їх вплив на сучасне законодавство України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2021, Серія ПРАВО. Випуск 64. С. 352-356.

20. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>.
21. Кишко-Єрлі О.Б. Адаптація екологічного законодавства України до права навколишнього середовища Європейського Союзу. Часопис Київського університету права. 2014, № 3. С. 215-219.
22. Концепція «зеленого» енергетичного переходу України до 2050 року: <https://data.gov.ua/group/ekolohiia>.
23. Копетчук О.В. Імплементация природоохоронних директив ЄС в Україні як спосіб трансформації сфери охорони довкілля. Таврійський науковий вісник. 2019, № 109. Частина 1 С. 202-211.
24. Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля. Київ, 2015. URL: [https://menr.gov.ua/files/docs/draft\\_NAS\\_FEB2015.pdf](https://menr.gov.ua/files/docs/draft_NAS_FEB2015.pdf).
25. Орехов С. Адаптація права України до права ЄС у сфері охорони довкілля в рамках угоди про асоціацію. Екологічне право. Київ, 2019, № 2, С. 8-83.
26. Оцінка впливу на довкілля та участь громадськості: аналітичний порівняльний огляд європейського й українського законодавства та рекомендації щодо впровадження європейських стандартів в Україні. – Львів : ЕПЛ, 2013. – С. 20.
27. Оцінка екологічної складової двостороннього співробітництва між Україною та ЄС / Під ред. Н. Андрусевич. – Львів. – 2013. – С. 9.
28. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. Часопис Київського університету права. 2012, № 1. С. 338–342.
29. Переклади актів *acquis* ЄС / Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/perekladi-aktiv-acquis-yes>.
30. Переклади актів права ЄС / Євроінтеграційний портал. URL: <https://eu-ua.org/pereklady-aktiv-acquis-communautaire-yes>.
31. Савенко Г.В. Адміністративно-правове забезпечення євроінтеграційних процесів в екологічній сфері України : автореферат дис. ... канд. юрид. наук:

12.00.07. Київ, 2018. 24 с.

32. Сидор В. Апроксимація екологічного законодавства України до права ЄС: аналіз міжнародної та національної правової бази. Історико-правовий часопис. Київ, 2019, № 1 (13), С. 29-33.

33. Сьох К.Я., Гультай М.М. Імплементация нормативно-правових актів Європейського Союзу у національне законодавство України. Юридичний науковий електронний журнал. 2022, № 6. С. 82-84.

34. Тішкова Н. Система органів державного управління охороною навколишнього середовища в країнах Європейського Союзу: досвід Німеччини та Франції. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 3 (26). С. 90–100.

35. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL: <https://eu-ua.org/uhoda-pro-asotsiatsiiu>.

36. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. URL: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011/paran2820#n2820](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/paran2820#n2820).

37. Управління довкіллям та інтеграція екологічної політики до інших галузевих політик: короткий опис Директив ЄС та графіку їх впровадження // Проект технічної допомоги ЄС «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні секторальної бюджетної підтримки» [Електронний ресурс].

– Режим доступу: [http://www.sbs-envir.org/images/documents/Upravlinnya\\_brochure\\_final.pdf](http://www.sbs-envir.org/images/documents/Upravlinnya_brochure_final.pdf).

38. Шпарик Н. Я. Адаптація екологічного законодавства України до стандартів Європейського Союзу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015, Серія ПРАВО. Випуск 33. Том 1. С. 212-217.

39. Якименко І.Л., Петрашко Л.П., Димань Т.М., Салавор О.М., Шаповалов Є.Б., Галабурда М.А., Ничик О.В., Мартинюк О.В. Стратегія сталого розвитку: Європейські горизонти: електрон. навч. вид. / Київ НУХТ 2022. С. 179-198. <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/0fbb50ba-f863-42c4->

40. Ямковий В. І. Гармонізація законодавства України з правом європейського союзу як один з етапів його адаптації до європейських правових стандартів. Правовий часопис Донбасу. 2018, No 2 (63). С. 33–39.